

A büntetésvégrehajtás feladatrendszerének változásairól

A büntetésvégrehajtási testület szervezeti reformja során az egyik kiindulópont változások, módosulások, hangsúlyeltolódások számbavétele a feladatrendszerben. Ez természetes, hisz minden szervezet struktúráját a célok és feladatok határozzák meg. A szervezeti reform jó alkalmat kínál e kérdéskör áttekintésére. Ugyanis – a munka folyamatossága miatt – csak nagyobb időközökben kerülhet sor a célok és feladatok átfogó felülvizsgálatára.

Most érkezett egy ilyen időszak és nem is rosszkor. A magyar büntetésvégrehajtás tevékenységét szabályozó legtöbb törvény(erejű rendelet) 8–10 éve készült, a maitól alapvetően eltérő társadalmi-politikai viszonyok és perspektívák között. A bennük megfogalmazott célok, feladatok, elvárások teljesítéséről, teljesíthetőségéről igen sok tapasztalat halmozódott fel azóta, amely már eddig is a törvényes előírások egy részének „menet közbeni” módosításához vezetett.

Indokolt a kérdés, hogy a jogállamiság napirendre tűzött kiépítése, a kormányzati és a közszolgálati munka átalakítása nem követeli-e meg a büntetésvégrehajtásra vonatkozó sokféle jogszabály átfogó felülvizsgálatát egy új, a parlament által – kedvező esetben széles társadalmi vita után – megszavazott önálló törvény keretében, mely kiküszöbölné a jelenleg érvényben levő szabályozás következetlenségeit. Vagy érdemes az eddigi gyakorlatot folytatva, egyfajta parlamenti „tűzoltómunkával”, csupán a változásra leginkább megérett cikelyeket sorozatban módosítani?

Úgy véljük, hogy a társadalmi konszenzussal legitimizált korszerű szabályozás követelményeinek az előbbi út felelne meg. A büntetésvégrehajtás reformját ugyanakkor az egész büntető igazságszolgáltatási rendszer reformjának részeként kell kezelni. A külföldi példák tanúsága szerint e reformok keresztülvitele többéves erőfeszítést igényel. Szakaszait, a fontosabb lépések sorrendjét körültekintően meg kell tervezni. A legutóbbi nyugatnémet büntetőjogi és büntetésvégrehajtási – igen előremutató – reformot például csaknem négyéves vita, elemző és előkészítő munka előzte meg.¹

E helyütt nem célunk a büntető igazságszolgáltatási rendszer modernizálásának elemzése, sem a korszerűsítésből eredően a büntetésvégrehajtásra háruló új feladatok egymásraépülésének módszeres kifejtése. Ezt az új szabályozás előkészítése során, széles körű szakmai és társadalmi vitában kellene tisztázni.

Egyelőre a vitát előmozdítandó csak azt tűzhetjük ki magunk elé, hogy rámutatunk az utóbbi évtizedben világszerte bekövetkezett szemléletváltozás-

¹ Vö. Nagy Ferenc: Ausztria, NSZK, Svájc, Hollandia és Spanyolország büntetésvégrehajtási rendszerének áttekintése. 81–82. old.

ra és az annak nyomán kibontakozó újszerű törekvésekre a büntetés végrehajtásában. Ezeket ma már számos, nemzetközi jogi érvényű dokumentum rögzíti, illetve számos ország ezeknek megfelelő gyakorlatot követ. Jóllehet e dokumentumok és e gyakorlat (az ENSZ-nek a fogvatartottakkal való bánásmódra irányuló minimális sztenderd szabályai, az Európa Tanács börtön szabályokra vonatkozó ajánlása, az ENSZ magatartási kódexe a rendfenntartó erők tisztviselői számára, az ENSZ bűnmegelőzési és bűnüldözési konferenciáinak határozatai, a hetvenes évek második felétől bevezetett szabályozás és gyakorlat a nyugat-európai országokban stb.) még nem elég széles körben ismert és elismert nálunk.

Az Európához való felzárkózás azt követeli, hogy a magyar büntetésvégrehajtás elvi-elméleti, valamint jogszabályi, törvényi alapjait és gyakorlatát önkritikusan vessük össze az érvényes nemzetközi tendenciákkal. Az alábbiakban e hármas feladatkör első részével, a bv. elvi-elméleti, ha úgy tetszik, koncepcionális vagy büntetésfilozófiai alapjaival foglalkozva, a cél- és feladatrendszer szempontjából teszünk kísérletet az összehasonlításra.

Csupán jelzésszerűen utalunk a jogrendszer és az ítélezést érintő összefüggésekre, és csak a célokat, feladatokat megvilágító példák erejéig hivatkozunk a gyakorlatra. Fejtegetéseink semmiképp sem receptek a magyar törvényhozó, jogalkalmazó és végrehajtó számára, de a reformmunkálatok jelenlegi szakaszában talán alkalmasak arra, hogy megjelöljék az együtt-gondolkodás horizontját, legátfogóbb elvi kereteit a korszerű magyar büntetésvégrehajtásról.

A kezelési-nevelési ideológia és a bv-gyakorlat módosulása

Körülbelül az 1970-es évek közepéig „kezelési-nevelési célzatú” intézményeknek tekintették a börtönöket a fejlett nyugati országokban a kriminológusok, a büntető igazságszolgáltatás és a bv. vezetői egyaránt. A büntető és elrettentő célkitűzés maradinak és civilizálatlannak, a társadalomvédelmi feladat – a bűnözők biztonságos elszigetelése és őrzése – üresnek, semmitmondónak minősült. Ezeket a hagyományos funkciókat meddőnek és hatástalannak ítélték a modern társadalomban, tekintettel arra, hogy az elkövetők túlnyomó többsége előbb-utóbb szabadlábra kerül, és a tapasztalatok szerint 40–60%-uk visszaesik. A megoldást a bv-intézményekben alkalmazott kezeléstől-neveléstől remélték, amely ez idő tájt a legfontosabb feladattá lépett elő.

A kezelési-nevelési filozófia, amely szerint a bűnelkövetők a pszichológia és a pedagógia legmodernebb módszereivel megjavíthatók, mintegy „meggyógyíthatók”, a törvényhozók és a felvilágosult közvélemény számára egyaránt vonzó volt. Ha ugyanis az elkövetők a „tudományos nevelés” vagy „klinikai kezelés” hatására a jövőben kisebb valószínűséggel követnek el bűncselekményeket, akkor a börtönrendszer társadalmi és gazdasági terhei érdemleges befektetések, ugyanakkor a megtorlás és az elrettentés mindenkor jelenlévő motívumai rokonszenves ideológiai mezbe öltöztethetők.

E filozófia szellemében nemcsak a hosszabb börtönbüntetéseket, de a hátrózatlan időtartamúakat is szorgalmazták, azon az alapon, hogy a hatékony börtönneveléshez idő kell. A bűnözés növekedésére intenzív börtönépítő programokkal reagáltak, növelték a férőhelyeket; azt hitték, ha a végsőig finomítják az elítéltek differenciálását és klasszifikálását, a fogvatartottak egyéni szükségletek szerinti nevelését, kezelését az egyre specializáltabb rezsimekben, akkor előbb-utóbb gátat vetnek a visszaesésnek.

A hetvenes évek végére, a nyolcvanas évek elejére a kezelési-nevelési optimizmust világszerte felváltotta a kijózanodás. Nem sikerült bebizonyítani, hogy a hosszabb ítéletek kedvezőbb hatásúak, mint a rövidebbek; hogy az egyik típusú „börtönkezelés” jobb, mint a másik. Lipton, Martinson és Wilkes világhírű monográfiájukban csaknem háromszáz, börtönökben alkalmazott többéves nevelési-kezelési programot értékelték, és megállapították, hogy egyetlenegynél sem mutatható ki a visszaesést gátló hatás. Pozitív személyiségformáló következményük sem bizonyítható egzakt tudományos módszerekkel.²

A kutatások egyetlen eredménye az volt, hogy rávilágítottak két negatív tapasztalatra. Egyrészt, hogy óriási a szakadék a büntetésvégrehajtás elé tűzött nemes célok és a bv-rendszerek valósága között. A kezelés és a nevelés inkább az igazságügyi irányítás és a börtönvezetés retorikájában, propagandisztikus szövegeiben élt és létezett, mintsem a büntetésvégrehajtás napi gyakorlatában. Másrészt kiderült, hogy a börtönbüntetés mint intézmény egyszerűen nem alkalmas az emberek megjavítására, átnevelésére.³

A börtön és a társadalom csaknem minden tekintetben különböznek egymástól, így irréális az a várakozás, hogy a börtön majd a társadalmi együttélésre szocializálja az elítéltet. A börtön ugyanis elnyomja az egyén minden olyan tulajdonságát, amely jó állampolgárrá tehetné. Korlátozza felelősségét, felszámolja önálló életvitelre való képességét, megrendíti önbizalmát, önértékelését. A szabadságvesztés-büntetés sok esetben csupán a börtönbeli életre szocializál. Az elítéltek magukéva teszik a börtön értékeit, normáit és tovább kriminalizálódnak. A büntetés letöltése után rájuk tapadó szociális stigma gyakran lehetetlenné teszi, hogy visszailleszkedésük a társadalomba sikeres legyen. A szakemberek szerint a börtön nem éri el a kezelési-nevelési modellben meghirdetett célját, a reszocializációt, inkább súlyosbítja a bűnözés által felvetett problémákat.

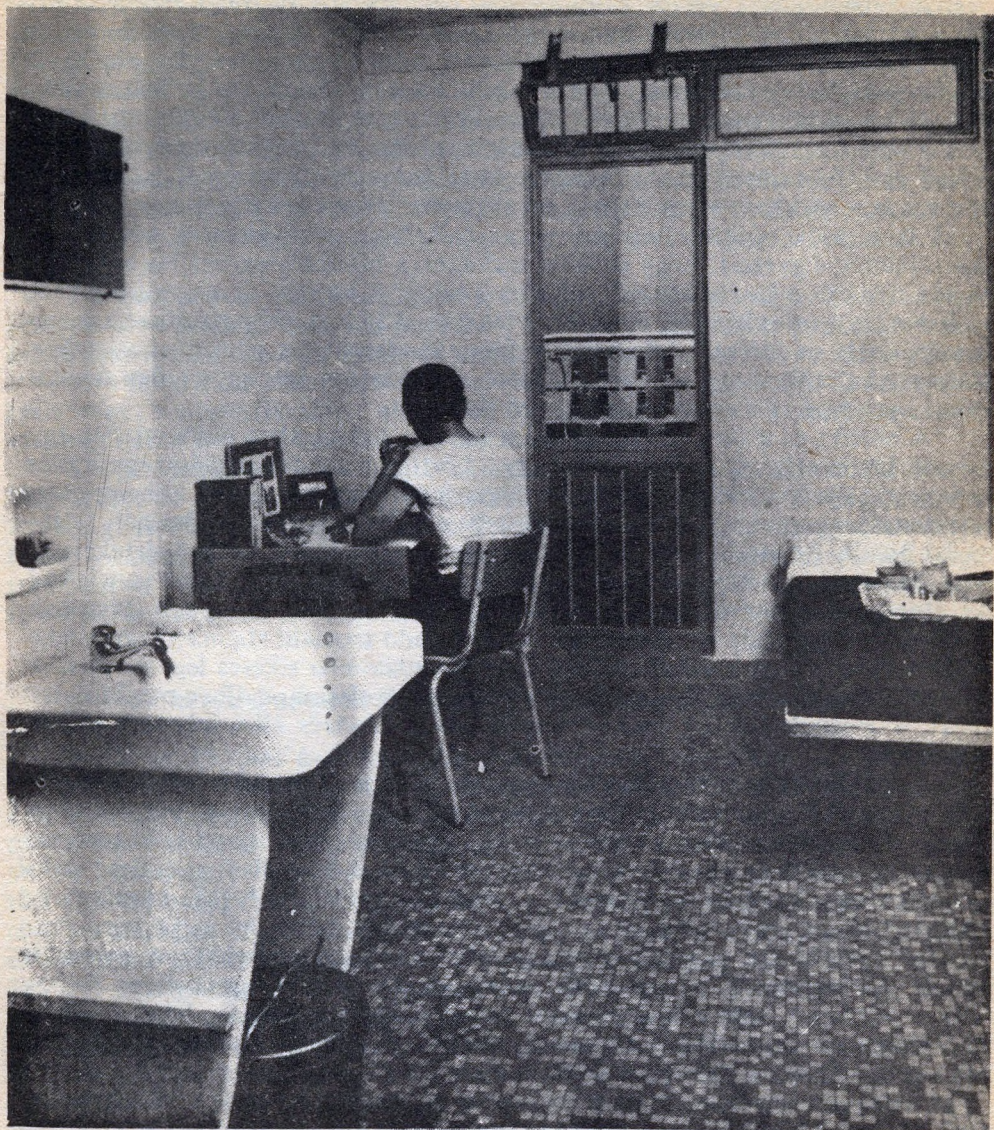
A kiábrándulás nem azzal kapcsolatos, hogy a gyakorlatban nehéz megfelelő rezsimeket és programokat kidolgozni, megvalósítani a börtönökben, hanem az alapvető feltételezéssel van baj. Homokra épül az az építkezés, miszerint az elítéltek vágnak a börtönnevelés és -képzés befogadására. Arról van szó, hogy lehetetlen embereket szabadságra nevelni a fogság körülményei között. De nem is önmagában a fogság az akadály. „Nevelni és képezni ilyen körülmények között is lehetne, ha a neveltek akarnának nevelődni és a nevelők tudnák, mi mindennel jár a nevelés, azaz hogyan kell azt megvalósítani. Sajnos, ezek a feltételek nem állnak fenn. A rabok mindig is tudták, hogy a börtön valójában nem a nevelést, hanem a fogvatartást szolgálja. Keveset nyerhetünk vele, ha úgy teszünk, mintha másképp volna.”⁴

A kezelési-nevelési ideológia túlhajtása színlelésre készíti az elítélteket és a bv. személyi állományát, károsan befolyásolja a közvéleményt és az erőforrások elosztását a büntetésvégrehajtásban. Ez a hozzáállás hamis elvárásokat épít ki a börtönök szerepéről, a bűnözők meggyógyításáról a közvéleményben, jóllehet az állampolgárnak csak halvány elképzelése van arról, hogyan zajlik az efféle kúra. De bízik benne, hisz a bűnözők kezelését szakemberek kezében tudja. Ez a tudat leszereli a társadalmat, gátolja a közreműködés és segítőkész-

² D. Lipton, R. Martinson, J. Wilkes: The Effectiveness of correctional treatment. (A börtönnevelés hatékonysága.) New York, Praeger, 1975.

³ Vö. John P. Conrad: A Lost Ideal, a New Hope: the Way Toward Effective Correctional Treatment. (Elvesztett ideál, új remény: út a hatékony büntetésvégrehajtási kezelés felé) The Journal of Criminal Law and Criminology, 1981/4.

⁴ R. D. King, R. Morgan: The Future of the Prison System. Gower, 1980. 17. p.

Börtöncella az NSZK-ban

ség terjedését, mert azt az illúziót kelti, hogy a polgár, adóját leróva, az illetékesekre bízhatja a bűnözés felszámolását.

A bv. személyi állománya számára élő dilemma a nevelési filozófia. Azt tudják, hogy fő feladatuk az őrizet és a felügyelet. Allandóan őrködniük kell az intézmény biztonsága, a rend és a fegyelem fenntartása érdekében. Feladataik e téren világosak, egyértelműek. Nyilvánvaló önmaguk és mások előtt is, mikor látják el ezt a feladatot sikeresen, és mikor nem. De a sajtó, a közvélemény, a börtönreformerek és a börtönvezetés folyton arra buzdítják őket, hogy

foglalkozzanak az elítéltek nevelésével. Ám itt nincs világosan meghatározva a szerepük, gyakran csak homályos intelem számukra, hogy foglalkozzanak az egész emberrel. Kiképzésük hiányos és zavaros, senki sem tudja pontosan, mire kellene kiképezni őket. Többé-kevésbé bonyolult bürokratikus eljárások szabják meg, hogy milyen keretek között tölthető be ez a szerep, de senki nem tudja pontosan megmondani, miben is áll. Emiatt aztán a személyi állomány adatokat gyűjt, űrlapokat állít ki, kategorizál, beosztásokat készít, kérdőívekkel bibelődik és terveket kreál – vég nélkül. Mindezeknek van formája, de vajmi kevés a tartalma.⁵

Az elítéltek, írják a brit szerzők, megtanulnak alkalmazkodni a nevelési-kezelés félig pedagógiai, félig orvosi zsargonjához. Beleélik magukat a páciens szerepébe, és valamiféle különleges orvosságot várnak bajaikra. Fölfedezik a meghirdetett célok és a börtön valósága között a különbséget, azután elítélik a hatóságot meg a személyi állományt, amiért nem hajtják végre a lehetetlent. Gyakran sérelmezik a képzetlen és inkompetens személyzet tolakodó, indiszkrét magatartását. Tisztában vannak vele, hogy míg odabenn vannak, nem árt nekik, ha eleget tesznek a nevelési elvárásoknak, de jó magaviseletük ritkán jelent pozitív, személyiség szintű változást.

A kezelési-nevelési ideológia és gyakorlat a legutóbbi évtizedben jelentősen módosult. Ez történelmi távlatban korszakos modellváltásnak bizonyulhat. A büntetésvégrehajtási szervezet szempontjából talán ugyanolyan jelentőségű lesz, mint a testi szenvedéseket okozó, megtorló szankciók felváltása a XIX. században a reszocializációs börtönmodellre.

Nem a reszocializáció értékelődött át mint végső cél, hanem e cél elérésének eszközei, módszerei; másként fogalmazva a stratégiai célt operacionalizáló feladatrendszer. A cél továbbra is a bűnelkövetők társadalomba való integrálása, de ezt elsősorban már nem szabadságvesztés-büntetéssel, nem hagyományos bv. szervezettel kívánják elérni. Az új felfogás mértéktartó kétellyel viseltetik a börtönnevelés, börtönkezelés címén korábban alkalmazott direkt pedagógiai ráhatásokkal szemben. Abból indul ki, hogy „nehéz, gyakorlatilag lehetetlen felnőtt embereket nevelni”.⁶ A magyar terminustól eltérően nem is nagyon használják a céltételező nevelés szót, hanem a reszocializációs hatások befolyásolásáról, megszervezéséről és tréningjéről beszélnek. Az eredmény helyett a tevékenységet hangsúlyozzák.

Új büntetőpolitika: őrizettel nem járó szankciók és emberséges fogvatartás

A kezelési-nevelési ideológia már az ítélethozatal szintjén az elkövető személyiségére tette a nyomatékot, a büntetés kiszabásánál aránytalanul nagy jelentőséget tulajdonított az egyéni motívumoknak, sajátosságoknak és körülményeknek. Az egyénre szabott nevelés logikus következménye – mondhatnánk egyik aspektusa – volt az egyénre szabott büntetésnek, az elítéltek ezt gyakran így is élték meg.

E szemlélet bírálói a hetvenes évek végétől visszatértek a tetтарыanos büntetés klasszikus elvéhez. Szerintük nem a végrehajtóhatalom egyik vagy másik ágának szubjektív mérlegelésére kell bízni, hogy az elkövető börtönbüntetést

⁵ Ugyanott, 18 p.

⁶ A svájci Btk-ból idézi Nagy Ferenc, i. m. 156. p.

kapjon-e, vagy sem. Nem a végrehajtóhatalom kompetens dönten a szabadság-
elvonás időtartamáról, a nevelési eljárásokról. Helytelen olyan szubjektív meg-
fontolások alapján ítélni, minthogy miként reagál az elítélt a nevelésre,
milyen az újabb bűncselekmény elkövetésének valószínűsége. Objektív kritériu-
mokat kell keresni, a büntetést elsősorban a tettehez, és nem az elkövetőhöz kell
szabni. Csakis ez garantálja a törvény előtt és a büntetésvégrehajtásban is a kí-
vántos egyenlőséget.⁷

A sokak által neoklasszikusnak nevezett – látszatra konzervatív – „mél-
tányos eljárás” modell előretörése a nyugati országokban kísérlet arra, hogy
orvosolják a tetтарыos büntetés e fontos elvének a nevelés-kezelés leple alatt
bekövetkezett megingását. Sok helyütt ugyanis a nevelés, kezelés címén köte-
lezően előírt programok felérték a XIX. században dívó másodlagos büntetések
okozta megpróbáltatásokkal.

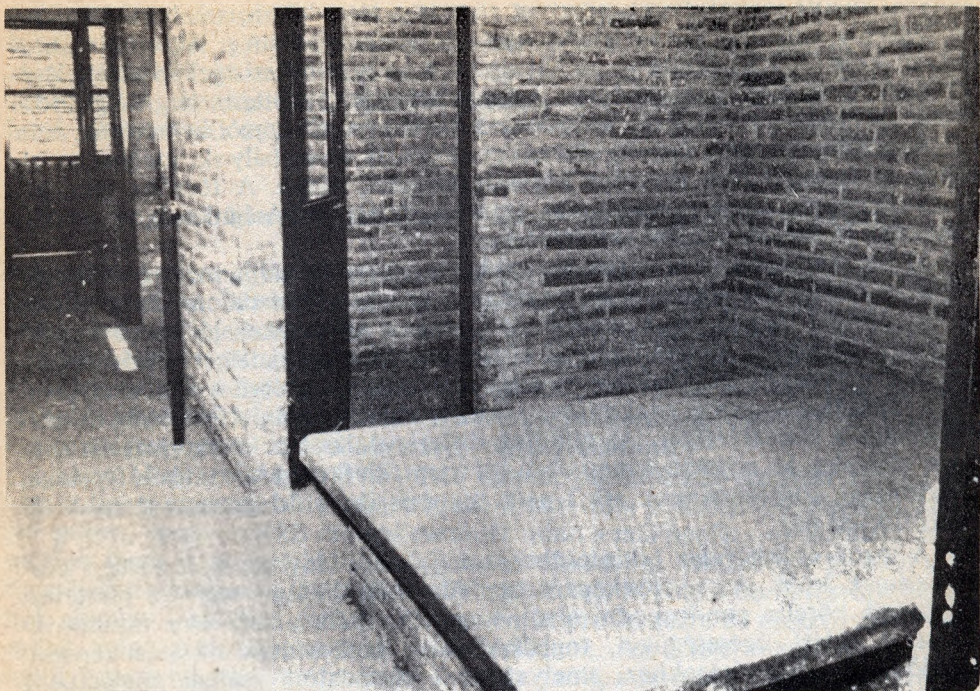
Az új modell túllép mind a büntetés-megtorlás-elrettetés, mind a nevelés-
képzés-megjavítás céltételezésén, mind azok sok zavart kiváltó ellentétén.
A méltányos eljárás eszméje és az elkövető emberi jogainak garatálása kerül
a büntető igazságszolgáltatás minden fázisában a középpontba. Az ítékezésben
a tetтарыos büntetés elve és a börtönnel mint intézménnyel szembeni ellen-
szenv érvényesül. Nem tagadja ez az új modell a börtönbüntetés felhasználá-
sának szükségességét, de csak végső eszközként ismeri el. Csak akkor szabad
élni vele, ha a társadalom védelme és biztonsága feltétlenül megköveteli. A mi-
nimális őrizet elve szerint csak akkor ítélnék valakit szabadságvesztésre, ha vele
szemben a büntetés más formáit már kimerítették, vagy ezek – a bűncselek-
mény jellegére való tekintettel – elégtelennek bizonyulnak. A börtönbüntetés
a közbiztonsággal még összeegyeztethető legrövidebb időszakra szól.

A bíróságok a börtönbüntetés alternatívájaként az elzárással nem járó
szankciók széles skáláját tartják készenlétben, és ezek fokozatos adagolásával,
a társadalom segítőkészségének mozgósításával, a rokoni kapcsolatok mobilizá-
lásával igyekeznek befolyásolni és visszatartani az elkövetőt a további bűncse-
lekményektől.

A korábbi fokozatos rendszer helyett bevezetik az egységes szabadság-
vesztés-büntetést. Hogy az elítélt milyen rezsimbe kerül, azt lényegében veszé-
lyességi és őrzésbiztonsági megfontolások döntenek el. Ezt nevezik minimális
biztonság elvének. A zárt intézetekben megvalósuló *izoláció helyett* – melynek
dehumanizáló és brutalizáló hatásairól E. Goffmantól kezdve a szociológusok és
pszichológusok légiója értekezett már – annak ellentétével, a társadalmi *integ-
rációval*, a közösségi intézkedések sorozatával próbálkoznak. Mindebben fontos
szerepet vállal a büntetésvégrehajtás, egyebek között a – nálunk még kevésbé
meghonosodott – félig nyitott intézmények és intézkedések (fél-szabadság,
időszakos fogság stb.) működtetése révén.

A dekarcerációt vagy intézménytelenítést más érvek is támogatják. Köztu-
dott például, hogy a börtönbüntetés egyike a bíróságok rendelkezésére álló
legköltségesebb szankciónak. Bár a börtön a büntetés időtartamára a leghaté-
konyabban biztosítja a társadalom védelmét, semmi sem támasztja alá, hogy
hosszabb távon hatékonyabban csökkenti a bűnözést egyéb szankciónál.
A közösségi integráció mint cél összhangban áll azzal a pedagógiai felismerés-
sel, hogy a maradandó nevelő hatások általában spontánok, észrevétlenek, köz-
vetettek. A börtönökben korábban meghirdetett kampányszerű, sokszor bü-

⁷ Vö.: Gönczöl Katalin: A bűnözéskontroll és a büntetésvégrehajtás modelljei a tőkés országokban.
(kézirat) 1983. 53. old.

Ágyasbeszélő egy mexikói börtönben

rokratikus és formális, gyakran csupán szavakban létező nevelést inkább drill-nek vagy magatartástréningnek kell nevezni.

Az új szemlélet az alternatív intézkedések nyomán számol a börtönpopuláció csökkenésével. A bv. feladatai és céljai mások, mint korábban: realizistikusabbak, objektívabbak, kivitelezhetőbbek. Az a kiindulópont, hogy az elítélt büntetésből és nem büntetésért kerül a börtönbe. Semmiféle hátrányt nem szenvedhet a szabadságvesztésen kívül. Emberi méltóságát és jogait maximálisan tiszteletben kell tartani, hiszen csak akkor fogja megtanulni, hogy tisztelje a társadalom elvárásait, ha azt tapasztalja, hogy neki még elítéltként is vannak jogai, melyeket tiszteletben tartanak.

„A börtönbüntetés és más intézkedések, amelyek eredményeként az elkövetőt megfosztják szabadságától és elvágják a külvilágtól, önmagukban is büntetések. Ezért nem szabad, hogy a börtönrendszer súlyosbítsa az ilyen helyzet kiváltotta szenvedést, túl azon, ami velejárója a jogos elkülönítésnek, a fegyelem fenntartásának. Az intézet rezsimjének arra kell törekednie, hogy minimalizáljon minden olyan különbséget a börtönélet és a szabad élet között, amely csökkentheti a fogvatartott felelősségérzetét vagy az őt mint emberi lényt megillető méltóságot.”⁸

Az új koncepció szerint a bv. mindent átfogó, központi feladata az „emberséges fogvatartás”. Minden egyéb ebből következik, és nincs olyan feladata a büntetésvégrehajtásnak, amely túlmutatna ezen. Az elkövetőt olyan körül-

⁸ Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának ajánlása az európai börtön szabályokra – a tagországok számára. 1987. 64–65. pont.

mények között tartják fogva, amelyet elismer a társadalom, amelyet világosan megszabott, objektív, ellenőrizhető normák határoznak meg. Az elítélt nincs kényére-kedvére kiszolgáltatva az államnak, a felügyelők szubjektív értékelésének vagy a nevelők buzgalmának. A fogvatartás feltételeit, esetleg megváltoztatásának módját, a büntetés letöltésének körülményeit nem a bv-hatóság, nem a bíróság állapítja meg, hanem törvényes előírások és szabályok, melyek az elítéltekre és fogvatartóira egyaránt kötelezettségeket rónak. A törvény emellett széles ellenőrzési jogot garantál a bv. szervezet felett a bíróságoknak, az esküdtszékeknek és más társadalmi szervezeteknek.

A bv. szervezete és munkája így sokkal nyitottabbá válik, mert e konstrukcióban a büntetésvégrehajtásnak magának is érdeke a társadalom mozgósítása. Az emberséges fogvatartás keretei között tehát a nevelés-kezelés elveszti felülről előírt, kötelező, kampányszerű, központi célkitűzés jellegét. Elsősorban a generális prevenció, az általános nevelés mechanizmusa érvényesül: a környezet, a feltételek, a jogok gyakorlása, a pozitív kölcsönhatás, a felelősség növelése formálja a személyiséget. Az elítéltek differenciálását és kategorizálását nem viszik túlzásba; az objektív ismérveken túl (nem, életkor, a büntetés súlyossága, a biztonsági követelmények stb.) nem szaporítják fölöslegesen a specializált csoportok számát.

A jogok és feltételek tekintetében amúgy sincs lényeges különbség a börtönrezsimek közt. A nevelés-képzés egyfajta szolgáltatássá válik: a büntetésvégrehajtás köteles gondoskodni arról, hogy az elítélt hozzájusson mindazokhoz a – jóléti, egészségügyi, foglalkoztatási, tanácsadási, oktatási-képzési, művelődési – lehetőségekhez, amelyekhez a társadalom szabad polgárként hozzájutna. Mindez hozzátartozik az elítélt emberi, állampolgári jogaihoz, s az emberséges fogvatartás keretei között e jogok érvényesülését a bv. köteles biztosítani. Ezenkívül törekednie kell arra, hogy a lehetőségeket mindenkor a fogvatartott állampolgár egyéni igényeinek és szükségleteinek megfelelően szervezze meg, és bocsássa rendelkezésre. Ám ezt és minden egyéb, külön nevelési-képzési programot csakis a fogvatartott beleegyezésével tervezheti meg és bonyolíthatja le.

Az új szemlélet szerint tehát a börtönök lakói a szabadságvesztéssel járó jogkorlátozások ellenére állampolgárok maradnak, pótlólagos hátrányokkal nem szabad őket sújtani, hiszen előbb-utóbb ismét teljes jogú állampolgárok lesznek. Fontos alapelv a „börtönélet normalizálása”: ami annyit tesz, hogy a börtönök életét közelíteni kell a civil társadalom életéhez, vagyis a börtön ellátási rendszerét integrálni kell a környéken nyilvánosan is igénybe vehető szolgáltatásokkal.

Az elítéltek elhelyezésére, ellátására, jogaira, kedvezményeire vonatkozólag új, liberálisabb normákat és sztenderdeket határoznak meg. Ezeket közzé teszik, érvényesülésüket ellenőrzik, az elítéltek számára létrehozzák a fellebbezés, a panasz- és javaslattevés, a kérelemelőterjesztés új csatornáit. A börtönépítkezésekre moratóriumot hirdetnek meg, az erőforrásokat a meglévő férőhelyek korszerűsítésére, az emberséges fogvatartás feltételrendszerének további javítására, az alternatív intézkedések bevezetésére, a társadalmi erők megnyerésére és hatékonyabb bekapcsolására fordítják.

Tehát a méltányos eljárás és az emberséges fogvatartás modellje kiküszöböli a nevelési-kezelési modell számos belső ellentmondását és következtelenségét. Nem varr a személyi állomány nyakába irreális, ellenőrizhetetlen feladatokat, ugyanakkor az erőforrások gazdaságosabb, koncentráltabb felhasználását,

a társadalom őszintébb tájékoztatását és szorosabb együttműködését ígéri. Inkább megfelel a jogállamiság követelményének, az értékek pluralizmusának, mint a korábbi gyakorlat. Bevezetését és érvényesítését megkönnyítené a nemzetközi dokumentumok, a külföldi minták és a nemzetközi szakmai kapcsolatok kiterjedt hálózata.

A magyar büntetésvégrehajtás a változó társadalmi feltételek között

Ahhoz, hogy a magyar büntetésvégrehajtás közeledjen a fent leírt modellhez, tisztázni kellene: (1) hol áll ma, milyen történelmi úton jutott ide, (2) hagyományában és gyakorlatában mit kell megőriznie és elvetnie, (3) miben és miként kellene változtatásokat bevezetni, melyek a reform előrevívő és hátrahívó, belső és külső társadalmi feltételei. Ezek hosszabb elemzést és vitát igénylő, mind ez ideig meglehetősen elhanyagolt kérdések, ezért itt néhány vita-indító megjegyzésen kívül többre nem vállalkozhatunk.

1. A Magyarországon 1949 után kiépült diktatórikus rendszer keretei között a bv. egyszerre volt a bűnözés elleni harc és a politikai elnyomás eszköze. Az akkori, rossz emlékű szerepkeveredés mind a mai napig – és előreláthatólag még jó ideig – előnytelenül befolyásolja társadalmi megítélését például a tömegtájékoztatásban. A kiépülő jogállami keretek között a büntetésvégrehajtásnak éppúgy szüksége van a politikamentes profizmusra és presztízisének javítására, mint a bíróságoknak és a rendőrségnek. Az e felé vezető úton körülbelül ugyanolyan helyzetben van, mint amazok, s reformja – mint jeleztük – sok szálon összefügg az egész igazságszolgáltatási rendszer és a jogrendszer átalakításával.

A hatvanas évek közepe óta sok minden történt a magyar büntető igazságszolgáltatásban és a büntetésvégrehajtásban, ami a hazai gyakorlatot a fejlett jogállamokéhoz közelítette. Gondolunk itt a börtönfeltételek fokozatos humanizálására, a szakemberek növekvő gárdájára, a szociológia és a pszichológia eredményeinek alkalmazására, a devianciakutatások fellendülésére. Ha a magyar büntetésvégrehajtás jogszabályait összevetjük a modern nemzetközi normákkal és sztenderdekkel, láthatjuk, hogy a korszerű követelmények túlnyomó többségét – ha nem is valamennyit – átvette a hazai szabályozás, bár gyakorlati érvényesülésük az eddigieknél átfogóbb, alaposabb és kritikusabb vizsgálatot igényel. A bv. katonai, fegyveres testületi jellegének várható polgárisítása e szempontból nem annyira egy korszak végét vagy kezdetét jelenti, mint inkább egy átmeneti időszak lényeges közbülső állapotát.

Mindezeket a részeredményeket nem szabad lebecsülni, ugyanakkor tudni kell, hogy mindmáig nem álltak össze egy elméletileg megalapozott, összefüggő, rendszerszerű, következetes büntetőpolitikává és büntetési filozófiává. Ennek kidolgozása, meghirdetése és társadalmi elfogadtatása talán az igazságügyi kormányzat és a szakmai körök legnagyobb adóssága. Az elmaradást sürgősen pótolni kell, mert enélkül sem az igazságügyben, sem a rendfenntartó tisztviselői karban, sem a társadalomban nem alakul ki az a szemléleti egység a bűnözés elleni küzdelem kérdéseit illetően, amely a reform sikeres keresztülvitele és az eredményes büntető igazságszolgáltatási munka szempontjából szükséges. A külön-külön meghozott reformintézkedések, bármennyire indokoltak és halaszthatatlanok, maguktól nem állnak össze – világos elveken alapuló – koherens büntetőpolitikává.

A büntetési filozófia és a büntetőpolitika kérdéseit már csak azért is tisztázni kellene, mert nem volna szerencsés, ha e terület a pártküzdelmek színterévé válna. A politikai ingadozásoktól független, hatékony büntetőpolitika magas fokú társadalmi konszenzust, egyetértést igényel. A büntetésvégrehajtás szervezetének átállítása új vágányra szintén átfogó koncepciót, hosszabb távon is érvényes cél- és feladatrendszert követel.

A büntető igazságszolgáltatás „méltányos eljárás”, és ezen belül a bévé „emberséges fogvatartás” modellje épp ilyen perspektívát, hosszú távú programot kínál, és fölösleges vargabetűk, valamint az eklekticista gyakorlat elkerülését ígéri. E modell belső logikájához és az azt megtestesítő, immár nemzetközi dokumentumok tucatjaiban körvonalazott gyakorlathoz viszonyítva a magyar büntetésvégrehajtás sajátosan átmeneti képet mutat. Nemcsak hiányzik belőle a következetes büntetési filozófia és megalapozott büntetőpolitika, hanem a börtönviszonyok humanizálása egyrészt a nevelési-kezelési szemlélet jegyében, másrészt a bürokratikus szocializmus ideológiájának jelszava alatt és irányítási gyakorlatával valósul meg. A bv-törvény például a nevelés címszó alatt a szocialista pedagógiára hivatkozik, és nevelési tervek kidolgozását, karbantartását írja elő.⁹

2. Az „emberséges fogvatartást” nálunk voltaképpen három terméketlen hagyománytól kell elhatárolni. Az elítéltek totális alávetettségét valló régimódi, mondhatni, múlt századi szemlélettől, amely az elrettentésre, kimondatlanul is az elítélt megtörését célzó szigorra helyezi a hangsúlyt, és nem idegenkedik a börtönbüntetéshez társított másodlagos megpróbáltatásoktól, az izoláció fenntartásától, a bv-testület zártságának megőrzésétől, diszkrecionális jogainak védelmétől, illetve szélesítésétől.

A másik, ilyen meddő hagyomány a kezelési-nevelési filozófia, a maga naiv tudományos optimizmusával és leegyszerűsítő eszközeivel, a diagnózis, a klasszifikálás és a csoportosítás túlhajtásával, az egyénre szabott direkt nevelés propagandisztikus és megvalósíthatatlan szólamaival, amely teret nyújt a látzattevékenységnek, a formalizmusnak és a szubjektivizmusnak. Nyitottabb és kitarulkozóbb büntetésvégrehajtást feltételez – különösen a szakmai körök irányába –, de voltaképp egy modernebb ízű totális alávetettséget képvisel, álláspontja a diszkrecionális jogok tekintetében is igen merev. E makacs hagyományt erősíti a hazai pedagógiai kultúra poroszos didakticizmusa, a kriminálpedagógiával kapcsolatos leegyszerűsítő vélekedések és elvárások, végül pedig a szociális elkötelezettség és az empátiás készség hiánya társadalmunk kommunikációs rendszerében.

A harmadik elutasítandó hagyomány a devianciával foglalkozó szaktudományok és a büntetésvégrehajtással szemben támasztott elvárások felaggatása szocialista jelzővel, valamint különféle elvont ideológiai-politikai-morális tételezések nyúlt vagy burkolt beiktatása a bűnözés elleni küzdelembe és a büntetésvégrehajtás munkájába.

Tisztában kell lennünk azzal, hogy a „méltányos eljárás” és az „emberséges fogvatartás” szemlélete ellentmond mindhárom vonulatnak. S ugyanakkor összeegyeztethetetlen a bv. totális szervezetként való felfogásával, mert miután az elkövetők a méltányos eljárás keretében megkapják a nekik kijáró büntetést, a biztonsági követelmények keretei között már a szabad polgárokhoz hasonló módon kezelendők. Vagyis saját sorsukért felelős felnőtt személyiségeknek kell őket tartani. A büntetésvégrehajtás köteles rendelkezésükre bocsátani mindent,

⁹ Büntetésvégrehajtási jogszabályok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp., 1984. 200. oldaltól ...

ami megkönnyíti számukra a döntést, a választást, de azt rájuk kell bízni, hogy mennyire élnek a lehetőségeikkel. A bévé elősegítheti társadalmi beilleszkedésüket, de rehabilitációjukat nem garantálhatja.

3. Ha a büntetőpolitika a jelzett irányokban keresi a fejlődés útját, akkor támaszkodhat a börtönviszonyok humanizálása terén az elmúlt egy-másfél évtizedben elért eredményekre. Ezek közül jó néhány a maga idején igen jelentős lépés volt, de az azóta eltelt időszakban kiütköztek végrehajtásuk következtetlenségei vagy a fejlődés szült újabb ellentmondásokat. Az 1978-as új Btk és az azt követő egyéb jogszabályok például szakítottak a „törvénytisztelő állampolgárokká való átnevelés” feladatmeghatározással. A reszocializációs célkitűzések és a bv. egyéb feladatai közti ellentmondásokat azonban a struktúra rugalmasabb tételével és a tevékenység (oktatás, művelődés, sport, újabban vallásgyakorlás) bővítésével sem sikerült maradéktalanul feloldani.

A szociológus, pszichológus és pedagógus szakemberek bevonása megteremtette az elítéltekkel való differenciált foglalkozás előfeltételeit, ám a rezsimék ésszerű elkülönülését ma már hátráltatja a szabadságvesztés-büntetés három fokozata, mert a zárt, a félig zárt-félig nyitott és a nyitott intézmények bevezetésével elvileg túl sok végrehajtási módozat megszervezésével terhelné azt. Az elítéltek teljes körű munkáltatása feltétlenül megőrzendő, nemzetközileg elismert vívmányunk, reszocializációs funkciójának fenntartása azonban a gazdasági kényszerek közepette nem mindig sikerül. A bévé az utóbbi években egyre nyitottabb lett a társadalom felé, egyre többen kezdeményezték az elítéltek öntevékenységének kibontakoztatását, de a további nyitást akadályozza pl. a merev katonai hierarchia és a büntetésvégrehajtás zárt, testületi jellege.

Ez a távolról sem teljes felsorolás csupán jelezni szeretné, hogy azokon a területeken is tovább kell vinni a reformot, ahol az már előrehaladt. Ezzel párhuzamosan más területeken is megérett a helyzet az újításra. Mindezt megkönnyíti az a tény, hogy a hazai gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok fejlődése maga is olyan változtatásokat kíván, amelyek az új modellre való áttérés logikájából egyértelműen következnek. Két nyilvánvaló példa: a gazdasági helyzet romlásával fel kell készülni a bűnözés átmeneti növekedésére, de az országnak nincsenek erőforrásai ahhoz, hogy ezt a növekedést a börtönrendszeren keresztül vezesse le. Tehát a politikai pluralizmus, a szervezeti szabadság, az állampolgári öntevékenység és autonómia bővülése, a nyilvánosság fejlődése, a társadalom erőinek eddig sosem látott mértékű bevonását teszi lehetővé a büntetésvégrehajtás munkájába.

Az új modell egyenesen megkívánja az említett lehetőségek kiaknázását, ami nyilvánvalóan nem megy bizonyos szervezeti változtatások nélkül. Összegzőképp, fontosnak tartjuk a tennivalók közül kiemelni a következőket:

– Mielőbb részletesen ki kell dolgozni a méltányos eljárást; a nem elzárásos intézkedések és az emberséges fogvatartás alapján álló magyar büntetőpolitika irányelveit. Nemzetközi konszenzust, pártközi egyetértést kell teremteni az új büntetőpolitikával kapcsolatban. Be kell vonni a vitába a közvéleményt, fel kell készülni a várható konzervatív ellenállás leszerelésére. Végül pedig ki kell dolgozni a politika megvalósításának főbb szakaszait, akciótervét.

– Kulcsfontosságú az új bv-törvény elfogadása, a büntetésvégrehajtás módosított feladatrendszerének meghatározása. Az alternatív és közösségi intézkedések rendszerének kiszélesítése és a büntetőpolitika intézményesítése talán már előbb is szükségessé teszi a Btk reformját.

– Az új bv-törvény szakíthatna mind a túl-, mind az alulszabályozás „szocialista törvényhozási betegségeivel”. Kerettörvényre van szükség, amely

meghatározza a bv-vezetés különböző szintjein és az operatív munka különféle területein a felelősséget, ám szabad teret enged a hatáskörök gyakorlásához.

– Az elítélt jogait és fogvatartásának normáit azonban az eddiginél részletesebben és liberálisabban kellene törvényes szinten garantálni. A nevelésre vonatkozó cikkelyeket át kellene dolgozni, kihagyva a korszerűtlen megfogalmazásokat. Az itt tárgyalt tevékenységet más összefüggésrendszerbe kellene helyezni és – az elvont, illuzórikus célkitűzések helyett a börtönártalmak megakadályozását hangsúlyozva –, ehhez kéne hozzáigazítani a szervezeti formákat.

– Ideje lenne kritikusan és önkritikusan felülvizsgálni a fogvatartottakkal való bánásmód gyakorlatát, összevetni a nemzetközi sztenderdekkel – az elítéltek megszólításától kezdve az őket érintő kérdésekről adott tájékoztatáson át anyagi jogaikig – mindent.

– Helyes lenne, ha az új szabályozás tételesen hivatkozna az ide vonatkozó, a hazai gyakorlat számára mérvadó nemzetközi dokumentumokra; vagyis ha igyekezne tartalmában és szerkezetében ezekhez igazodni. A szóban forgó dokumentumokat a kormány lapjában hivatalos fordításban kell közzétenni és népszerűsíteni.

– Emellett folyamatosan figyelni kell az ENSZ, az Európa Tanács, a bűnüldözéssel és bűnmegelőzéssel foglalkozó más nemzetközi szervezetek és intézmények munkáját, lépést kell tartani az új kezdeményezésekkel, többek közt a bv. nemzetközi kapcsolatainak kiszélesítése révén.

– Végül, de nem utolsósorban meg kell teremteni a bv. munkájába való szélesebb körű társadalmi betekintés, részvétel és ellenőrzés különféle formáit, konstruktív együttműködést kell kezdeményezni a különféle pártokkal, a szociális kérdések iránt fogékony szervezetekkel, például a bv. tudományos, információs és propagandatevékenységének javítása által.

Sz. Kiss Csaba

HELYREIGAZÍTÁS

Előző számunk Szakmai konferencia rovatában – közelebbről dr. Cser Gyula cikkében – beigértük dr. Nagy Ferenc referátumának közlését.

A szegedi egyetem docensének írása anyagtorlódás miatt, tördelési okokból végül is nem került be kiadványunkba. A Börtönügyi Szemle 1990/3-as száma hozza az idő próbáját kiálló cikket. A csúszásért a szerző és olvasóink elnézését kérjük.

(A szerk.)